

2. Statens heraldiska verksamhet

2.1 Bakgrund och organisation

Heraldik kan definieras som läran om sköldemärken använda för identifiering. Häri ingår både kunskapen om dessa – en av de historiska hjälpvetenskaperna – och vapenkonsten – att framställa dem rent praktiskt.

Heraldiken uppstod i Europa under 1100-talet och kom till vårt land nästan samtidigt med kristna skriftliga kulturen. Det äldsta kända vapnet i Sverige finns i sigillavtryck från år 1200. De personliga vapnen övergick snart nog till att bli kännetecken för ätterna. Reglerna för form och motiv tillkom genom tradition. Vapnen skulle vara synliga även på avstånd och gärna också imponera. En exakt, mycket speciell och säregen terminologi gör det möjligt att föreställa och avbilda ett vapen enbart genom beskrivning i ord, "blasonering". I verkligheten kan en vapensköld alltså växla i form men inte i innehåll, detta till skillnad från det moderna varumärket eller logotypen som är fastställd även till sin form.

I Sverige fastställde regenten tör adelsmännen, liksom i nyare tid för städerna. Merparten landskapsvapen togs fram 1560 för de fanor som bars i Gustav Vasas begravningskors. Kansliordningen 1620 fastställde att dåvarande riksansiktarien skulle ha ansvaret för heraldiken. Detta övergick sedan till Antikvitetskollegiet och efter dess upphörande 1692 till Antikvitetsarkivet, en avdelning inom Kungl. Maj:ts kansli. Det mesta av dessa verksamhets arkiv förvaras numera hos Riksansiktarieämbetet. Ansvaret överflyttades 1734 till en särskild befattningshavare, C.L. Transchiöld, följd 1768 av Daniel Tilas (den förste som fick titeln riksheraldiker), 1773 av Anders Schönberg, 1809 av J.C. Linnerhielm, 1829 av N.J. Wetterstedt, 1855 av A.W. Stiernstedt, 1880 av C.A. Klingspor, 1903 av Adam Lewenhaupt och 1931 av Harald Fleetwood t.o.m. juni 1953 då Riksheraldikerämbetet upphörde som en myndighet. Som sekreterare tjänstgjorde Johan Kleberg 1931–1949 och därefter Gunnar Scheffer. Några andra medarbetare var anställda på deltid: Arvid Berghman, Bengt Hildebrandt, Fredric Rudbeck och Uno Lindgren.

En kunglig instruktion av 11 mars 1813 (publicerad i årstrycket) förblev, fast med vissa senare tillägg (SFS 1885:52 och 1936:57), gällande ända t.o.m. juni 1953. Ämbetets befattning med adelsvapen avtog givetvis med tiden, men istället kom allt flera ärenden rörande märken för civila statliga verk och militära enheter, liksom för härader och kommuner. Alla städer och hundra mindre landskommuner hade egna vapen när det fristående Riksheraldikerämbetet i fortsättningen kallat RHÄ i juni 1953 upphörde och ersattes av en sektion inom Riksarkivet under ledning av en statsheraldiker med särskild instruktion (SFS 1953:529, förnyad 1967:106).

Den förste statsheraldikern var Gunnar Scheffer, följd 1975 av Lars-Olof Skoglund (tf) och 1981 av Bo Elthammar (tf), 1983 av Clara Nevéus och 1999 av Henrik Klackenborg till 2022. Samtidigt som RHÄ upphörde tillsattes Statens heraldiska nämnd inom Riksarkivet som ordförande med juridisk, antikvarisk och konstnärlig expertis för att avhandla de viktigare ärendena. Efter en 1981 påbörjad omorganisation upphörde både denna och Riksarkivets heraldiska sektion formellt med juni 1983. Statsheraldikerbefattningen slogs samman med chefskapet för Riksarkivets dåvarande sektion för medeltidshandlingar och sigillvården. Nämndens ledamöter omförordnades till Riksarkivets heraldiska nämnd med samma uppgifter som föregångaren enligt ändringar i instruktionen för Riksarkivet (SFS 1983:414–415, ytterligare ändringar SFS 1986:40 1995:679). Denna senare nämnds protokoll och handlingar ingår i Riksarkivets huvudarkiv.

Statsheraldikerna och nämnderna har inte haft mycket att göra med den ursprungliga med personliga heraldiken, även om identifieringar av adliga och andra vapen stundom utförs på begäran utifrån. I stället har de fortsatt att för krigsmakten, civila statliga myndigheter, kommuner granska eller utforma vapensköldar, fanor, standar och emblem så att dessa blir heraldiskt riktiga. Ävenså har heraldikerna på beställning utfört eller anskaffat ritningar till uppmålningar av nya eller ändrade sådana. Alltifrån 1917 och under nära ett halvt sekel d anlätades därför främst konstnärinnan Brita Grep, som fast föga känd utåt kom att svara för stor del av heraldikens praktiska utformning i vårt land. Heraldikerna har också gett råd till kommunerna i frågor om kommersiell användning av deras vapen och (före 1973) Kommerskollegiet om liknande användning av statliga vapen. Likaså har de besvarat remiss från Patent- registreringsverket (PRV) vilket alltsedan 1973 även hade att registrera kommunalvapnen (tidigare fastställda av Kungl. Maj:t). Därtill har kommit viss upplysningsverksamhet rörande svenska flaggan, dess färger och proportioner eller praktiskahandhavanden.m. Uppdrag för enskilda borgerliga personer, företag eller organisationer hörde inte till heraldikernas officiella åligganden, även om vissa handlingar härom finns i arkiven.

Riksheraldikerna och deras personal avlönades inte på riksstaten utan genom direkt till de inbetalade ersättningar, "sportler", för uppdragen. De handlade förr sina ärenden i privata former, varför det mesta av deras äldre handlingar måste sökas i deras på olika håll och utom Riksarkivet befintliga enskilda arkiv. Först 1903 lade den då tillträdande riksheraldikern upp ett särskilt med serier av diarium, skrivelser ritningar m.m. I det endast några rester av föregångarnas handlingar alltsedan 1700-talct. Forskning i Riksarkivet om äldre heraldik måste därför göras i medeltidshandlingarna och i arkiven efter Kungl. Maj:ts kansli (se kapitlen 1—3 samt slagorden "adelsväsen" och "riksheraldiker" i sakregistret i Riksarkivets beståndsoversikt I).

Riksheraldikerämbetets (RHÄ) serier av diarium, kronologiskt lagda skrivelser och räkenskaper avslutades med juni 1953, medan vissa register och dossierer fortsattes och övertogs av Riksarkivets heraldiska sektion. Denna höll 1953–1981 till i RHÄ:s forna kontorslokaler vid Munkbron (Petersénska huset) i Stockholm. Därför finns ett särskilt ämbetsarkiv också från denna tid, då endast kassafunktionerna skulle handläggas centralt inom Riksarkivet. 1981–1983 inordnades de flesta handlingarna rörande heraldiken i Riksarkivets gemensamma diarium och huvudarkiv: Dossierer Z i 1979 års dossiersystem, 91 i 1985 års, doss 81 i 1992 års och doss 61 fr.o.m. 2000. Frågor från och svar till forskarallmänheten har dock före 2000 inordnats bland Riksarkivets övriga sådana skrivelser i doss 42. Från 2021 infördes en ny ordning vanliga ärenden och forskarförfrågningar läggs i serier RA–FF samt i den nya klassificeringsstrukturen, RA–KS, för ärenden angående heraldik, yttranden, ritningsuppdrag och annan myndighetssamverkan. I båda serierna är ärendetyper Heraldik sökbar.

Ett centralt sökmedel i både RHÄ:s och Heraldiska sektionens arkiv är det alfabetiska registret på kort över skriftväxlingen alltifrån 1880 som påbörjades på 1940-talet och sedan fortsattes ända till 1981. Flera register över territoriella vapen och sigill har också utarbetats. RHÄ utgav 1933–1945 en serie "Meddelanden" i tio volymer med uppsatser av olika författare; en tryckt förteckning över innehållet utgavs 1995 av Riksarkivets bibliotek. Statsheraldikernas verksamhetsberättelser ingick i MRA 1953–1991 men har därefter endast i ganska ringa omfattning fortsatt i Riksarkivets årsböcker. Sedan publiceras dock årets nya offentliga i Riksarkivets årsbok. Då Riksarkivet under åren 2019–2022 saknat årsbok har den heraldiska verksamheten istället presenterats i Heraldisk Tidskrift.

Tillsammans med både RHÄ:s och Heraldiska sektionens arkiv förvaras några smärre speciella bestånd av handlingar som Ö-serier, härstammande från personalens privata verksamhet och särskilda uppdrag. De i RHÄ påbörjade register och dossierer m.m. som fortsatts i Heraldiska sektionen har nedan endast redovisats som ingående i den sistnämndas arkiv.

Riksarkivets Bestandsöversikt Del 6, sid 47–50

Uppdaterad i juni 2022

Leif Persson